

OSVRTI I PRIKAZI
BOOK REVIEWS

JUGOSLOVENSKA ISTORIJSKA VREMENA*

Todor Kuljić

(Jovo Bakić

Jugoslavija: razaranje i njegovi tumači

Službeni glasnik, Beograd 2012. str. 736)

Dosadašnja istraživačka aktivnost pisca o kom večeras govorimo mogla bi se *cum grano salis* nazvati *Sva jugoslovenska istorijska vremena Jova Bakića*. Tu spada i ova knjiga kao celovito sociološko-istorijsko i sociološko-saznajno istraživanje nerazdvojive veze jugoslovenske prošlosti i njenih tumačenja. Nestajanje Jugoslavije pisac podrobno prati kao mrežu procesa različitog trajanja sazdanu od (1) spoja unutrašnjih napetosti i dezintegrativnih spoljnih činilaca, ali i (2) uticajnih hegemonih akademskih i političkih diskursa. Pažljivo i akribično je analizirana teško uhvatljiva veza realnih zbivanja i njihovih tumačenja. Nužni sažeti osvrt na realna zbivanja prati opsežna teorijsko-metodološka kritika najuticajnijih tumačenja kraja Jugoslavije. Korišćena je uticajna domaća i inostrana, raznovrsna i obimna naučna, publicistička i politička građa.

247

Bakić se u svojim radovima bavio Jugoslavijom i jugoslovenstvom iz različitih vremenskih perspektiva i gledao na nju sa različitih sazajnih osmatračnica. Počeo je od istraživanja medijskih stereotipa o ratu u Jugoslaviji 1990-ih. Nakon toga pratio je dugo vreme, tj. jugoslovenstvo kao proces, u knjizi *Jugoslovenstvo između dva svetska rata* (2004), premda ova studija obuhvata i period nastanka jugoslovenske ideje pre naznačenih graničnih tačaka. U knjizi o kojoj je ovde reč, a koja je sinteza njegovih dosadašnjih istraživanja, može se razaznati praćenje srednjeg vremena (napetosti unutar dve Jugoslavije) i analiza najkraćeg vremena (nestajanje Jugoslavije 1991–1995 godine). U Bakićevim

* Autorizovana reč u raspravi o knjizi J. Bakića na Kolarčevom narodnom univerzitetu koja je održana 6. juna 2012.

istraživanjima prisutno je i četvrto vreme koje obuhvata diferencirani pregled raznovrsnih tumačenja nestajanja Jugoslavije u poslednjih dvadesetak godina.

Metaforični potencijal odnosa prema nestaloj Jugoslaviji će se u budućnosti svakako menjati. I ova knjiga nosi pečat sećanja jednog doba na Jugoslaviju. Već samim tim, kao i druga sećanja, posredno iskazuje poželjne vrednosti i potragu za smislom svoga doba. Ali knjiga ima dobre šanse da bude beležena i po naporu da se svladaju selektivne političke strategije zaborava jednog doba zato što se izdvaja iz mnoštva navijačkih pristupa. Diferenciran sociološko-saznajni pristup u čijem je središtu promišljena idejnopolićka mreža pojmova i nijansirana kritika, dali su niz zanimljivih rezultata i uspešno redukovali složenost i nepreglednost misli o nestanku Jugoslavije. Reč je o do sada najcelovitijem objašnjenju nestanka Jugoslavije nastalom na uspejoj sintezi modernih teorijskih i metodskih naućnih pristupa. Ova studija mođe podstaći dalja istraživanja iz oblasti kojoj pripada.

Njen predmet je razaranje druge Jugoslavije, vrlo osobenog režima koji se u Jaspersovom smislu mođe nazvati osovinskim vremenom. Doba autoritarne modernizacije od 1945–1990. godine jeste osovinsko otuda što se u njemu gomilalo dosta izuzetnog. Reč je o multietnićkoj državi, lišenoj vodeće nacije sa visokom društvenom pokretljivošću koja je osiguravala skoro pola veka mira u prostoru koji je u državotvornom pogledu bio eksplozivan. U titoizmu je autoritarna harizma razuma zamenila dinastićku harizmu krvi i teološku ha-

rizmu vlasti po bođžjoj milosti. Iako Bakić u potpunosti ne deli ovu načelnu ocenu socijalizma, nije se ni priklonio novim izmišljenim verzijama demonizovanja jugoslovenskog socijalizma kao okvirima tumaćenja razaranja Jugoslavije. O tome svedoći njegova dosledna dekonstrukcija raznih nacionalistićkih žrtvenih diskursa kao aktivnih eksplozivnih činilaca raspada države.

Pre sažetog prikaza sadržaja knjige treba upozoriti na to šta ova knjiga nije. Nije to lako ćitljivi publicistićki prikaz hronoloćkog sleda zbivanja, nego teorijski osmišljena studija koja traži stručno predznanje. Nije na delu panorama gledišta niti kurtoazno uvađavanje raznih analitićara, nego dosledna i oštra kritika ideoloćkih i saznajnih granica raznovrsnih ideologija i stereotipa. Pristup pisca nije ekskluzivan nego inkluzivan, pa je uprkos snažno intoniranoj kritici, socioloćko-saznajni okvir otvoren ka ukljućivanju sadržaja i iz drugih teorijskih pristupa. Na delu je prilićno hladna analiza jođ uvek vrućih istorijskih procesa. Levoliberalno opredeljenje pisca, premda višestruko posredovano, nije skriveno već je prilićno otvoreno. Izlaganje ove knjige ne sledi vidljive događaje, nego markira teđe vidljive procese i otvorene i skrivene obrasce njihovog zamagljavanja i iskrivljavanja. Pisac ne robuje retrospektivnom fatalistićkom klišeju o neizbežnom slomu Jugoslavije već samim tim što se u naslovu knjige jasno opredelio za pojam razaranja koji ukljućuje prepoznavanje delatnih aktera u nestanku države. Jugoslavija u ovoj knjizi nije ocenjena kao neprirodna tvorevina, niti je njeno razaranje ocenjeno kao prirodni proces istorijskog prekompo-

novanja zapadnobalkanskog prostora. Ova piščeva nefatalistička premisa direktno ide uz nos raznim nacionalističkim tumačima sloma koja slede logiku retrospektivnog fatalizma. Tobože, morali smo se pobiti. Nismo, jasan je Bakić. Čitalac neće u knjizi sresti jednostrani determinizam nužnog rasula, nego višeslojnu sliku raznih tumačenja razaranja u kojoj su razlučeni spoljni i unutrašnji činioци, ali i njihovo prožimanje, neutralisanje i podudaranje. I što je vrlo bitno, pisac razmatra delatni učinak pomenuatih tumačenja. Najposle, knjiga ne pripada onom segmentu domaće literature, u kom se više piše nego što se čita. Ovde je srazmera obrnuta. Otuda i hrestomatski karakter studije. Zato će svakome ko ne traži knjigu koja mu godi, nego se trudi da čuje više strana i više tumačenja, ova knjiga biti zanimljiva.

U osnovi dobro organizovanog i struktuisanog izlaganja stoji višeslojni teorijski okvir objašnjenja nestanka Jugoslavije čija je osnova interakcionistička teorija i teorija nacionalnog takmičenja. Iz obimnog sadržaja ovde treba izdvojiti neke zanimljive teme. Razmotreni su činioци dugog trajanja (suprotstavljene nacionalne ideologije Srba i Hrvata i različite vizije jugoslovenstva), unutrašnji činioци srednjeg i kratkog trajanja i spoljni činioци kao dovoljni uslov nestanka Jugoslavije. Zatim su analizirani glavni politički procesi, napetosti i sukobi u socijalističkoj Jugoslaviji, uloga J. B. Tita, S. Miloševića i F. Tuđmana i odlučujuća uloga velikih sila u razbijanju Jugoslavije.

Nakon toga je analizirana borba za simboličku hegemoniju oko tumačenja ra-

spada Jugoslavije. Dovoljno je pomenuiti samo glavne struje i autore. Najpre su razmotrena dva najuticajnija dela koja su tumačenjima nestanka Jugoslavije pružila glavne okvire: teorija o sukobu civilizacija (S. Hantington) i balkanistički diskurs (R. Keplen). Proučena je struja koja je dekonstruisala balkanizam (M. Todorova, M. Bakić-Hejden, V Goldsvorti), a analizirana su i ređa, ali ne manje važna tumačenja koja su odstupala od hegemonih jer su tvrdila da Jugoslavija nije bila nužno osuđena na propast (E. Vahtel, D. Jović, O. Milosavljević, S. Vudvord, Dž. Olkok). Nijansirano su razmotrene alternativne levičarske teorije o razbijanju Jugoslavije koje su bile znatno kritičnije prema hegemonom diskursu od liberalnih i konzervativnih tumačenja (pisci okupljeni oko časopisa „Znet“ (N. Čomski, E. Herman, D. Čendler, M. Kosidovski, D. Džonston). Skrenuta je pažnja na raznovrsne obrasce etnizacije dželata i žrtvi i retoričke pristrasnosti tumačenja koje su istekle ili iz osećajnog vezivanja za predmet istraživanja (Dž. Fajn, T. Bringe, R. Dan) ili iz smišljenih propagandnih isključivosti (T. Gatman, M. Alison, M. Sels, E. Hejstings i drugi). Kao sazajno vredniji izdvojeni su radovi S. Bega, P. Šaupaa i K. Bugarela.

Istaknuti istorijski procesi i analiza njihovih tumačenja nisu zasenili ni progutali ključne aktere – političke ličnosti. U krugu ovih činilaca uloga Tita u integraciji Jugoslavije i eksplozivni vakuum nakon smrti njega kao arbitra u dezintegraciji Jugoslavije mogli su biti diferenciranije prikazani. Možda je upravo zato što nije istaknut značaj vakuuma lišenog živog Tita, za raspad Jugosla-

vije daleko važnija u ovoj knjizi ispala ortodoksna 1974, a ne 1980. godina. Pitanje je koja je godina bila aktivnija prekretnica? Godine 1980. nestao je arbitar koji je u vladanju koristio samo mali deo moći kojom je realno raspolagao. Tito-va nadnacionalna harizma i složena arbitraža nisu nestale 1974. nego 1980. Tek je vakuum nakon njegove smrti postao eksplozivan. Premda Bakić izričito kaže da Broz nije bio nacionalista, nego internacionalista, i ističe njegov strah od velikosrpske hegemonije, kao da ne uzima dovoljno u obzir dubinske hrvatske i slovenačke strukture koje, kao ni srpske, nikako nisu mogle da prihvate Broza kao jugokomunistu. Tito je, doduše u različitoj meri, bio razapet između srpskih, hrvatskih i slovenačkih nacionalista, za života, nakon smrti i danas.

Gde se to danas vidi? U društvenonaučnoj periodici novih država, gde je intenzitet antititoizma skoro simetričan. Bakić je, međutim, više pažnje posvetio stranoj literaturi, držeći da je ova objektivnija i da se iz visine stvari bolje vide. Razlikujući izričita predviđanja raspada od dozvoljavanja mogućnosti rasula, on je zaključio da su u prognozi stranci bili realniji od domaćih pisaca. Pa ipak, neki važni detalji vide se samo odozdo. Istoriografija novih država naprasno se nacionalizovala i još uvek je pretežno nacionalistička, pa je otuda upravo i kritička procena građe iz tekućih naučnih časopisa bila ne manje važna. Retko zajedničko mesto inače oštro sukobljenih nacionalističkih tumačenja nestanka Jugoslavije jeste upravo antititoizam.

Iako ovoj negativnoj saglasnosti nije pridao dovoljan značaj, Bakić je pokazao na

koji način je tumačenje sloma Jugoslavije politički i ideološki još uvek upotrebljivo. Današnja suočavanja sa mrtvom Jugoslavijom jesu deo ideologija koje pravdaju nejednakost živih. Kao što je sadašnjica pritisnuta balastom prošlosti, tako je i prošlost uvek pod pritiskom potreba sadašnjice. Pomenuta uzajamna veza u ovoj knjizi nije potcenzijena. Jugoslavija danas, sa negativnim usimbolisanim smislom (kao jugotamnica i kao komunistička tiranija), nadilazi pojedinačno sećanje, tvori poželjni samoopis i pravda razne grupne i državne interese, od Prištine do Ljubljane. Uspešno se snalazeći u redukovanju složenosti mnoštva tumačenja o nestanku Jugoslavije, pisac je rasvetlio projektivnu sliku rata u Jugoslaviji koja je manje pokazivala realnost zbivanja, a više je bila korisno političko oruđe stvoreno uz obilnu i proizvoljnu upotrebu prošlosti.

Da Bakić nije jugoslovenstvo shvatio ozbiljnije od onih koji ga ležerno politički odbacuju, sigurno ne bi uspešno ostvario pomenuti zadatak. Kao najširu istorijsku celinu jugoslovenstva pisac je uočio poslednjih sto pedeset godina. Unutar ove celine markirao je različita vremena koja se prepoznaju po različitim hegemonim epohalnim svestima o poželjnoj viziji društva, a koje su nametali vodeći svetski ideološki i politički centri, ali i različite generacijske zajednice sećanja. Haos složenih, dužih i kraćih istorijskih procesa i vremena Bakić je uspešno redukovao sociološkoistorijskim i sociološko-saznajnim, a ne događajnim pristupom. Njega su kao sociologa više zanimali (1) stereotipi i predrasude, (2) čvršće ideologije i (3) sazajnna vrednost naučnih teorija. Reč

je o složenom i zamršenom zadatku koji je pored nesvakodnevnne obaveštenosti tražio strpljenje, odmerenost, razuđenu kritičnost, ali i samorefleksiju. Poslednjih petnaestak godina, koliko se Bakić bavio jugoslovenstvom, nisu bile povoljne za naučni posao ove vrste. Zadatak je bio još teži ako se ima na umu da nije reč o pogledu sa strane, nego iz centra balkanskog osinjaka (građanski rat, bombardovanje, stranački sukobi). Vrele procese je trebalo hladiti i ocenjivati iz visine, iz ptičje perspektive. Valjalo je snaći se u spoju brze i spore istorije, u događaju uočiti proces, a kod ličnosti strukturu. Bakiću je to u osnovi uspelo. Pisac ove knjige nije nije neopredeljen, niti je hroničar, nego je angažovani kritičar i analitičar. Pristup mu je prilično uravnotežen. On kritikuje razne verzije demonizacije Srba, amerikanofiliju i evroskepticizam, ali je ne manje kritičan i prema srbocentričnom diskursu samoviktimizacije. Lakše je kritikovati pisca nego sistematski graditi promišljeni balans ove vrste. Kod tumačenja razbijanja Jugoslavije nema slobodnolebdeće inteligencije. Svi smo manje ili više opredeljeni. Bakić je uspešno svladavao pritisak vlastitog opredeljenja tako što se široko otvarao prema drugim pristupima. U celini uzev, knjiga je alternativnija u nacionalnom nego u klasnom pogledu. Pa ipak, to što je piscu kod procene integracije nestale Jugoslavije važnija ideja federacije bez vodećeg naroda, nego njena klasna komponenta, nije lišilo studiju svake empatije prema socijalnoj komponenti ove države.

Bez empatije nema ni inkluzivnosti. U ovoj knjizi apriorizam jeste svladavan, jer je pisac strpljivo nastojao da iz svakog tumačenja izdestilise zrno racionalnog. Ovaj napor jeste pomalo razliven i preopširan. Utisak je da je, doduše, uz pojačani rizik od redukcionizma, pisac mogao preglednije svladati haos teorija i objašnjenja i time oštrije markirati vlastito stanovište. U knjizi se samo donekle raspoznaje generacijska formativna tačka pisca (kraj 1980-ih kada je nacionalizam normalizovan). Premda nema nacionalne pristrasnosti, antikomunizam kao stereotip nije dovoljno diferencirano svladan. Otuda kod Bakića nema ni jugonostalgije, premda izričito uočava prednosti nestale velike balkanske tvorevine nad sadašnjim banana-državama.

251

Na kraju treba dodati da, onako kako govori, tako Bakić i piše, sasvim otvoreno. Ne samo što ne koristi iskrzane demokratske štitnike da bi zaštitio vlastite bokove od napada, nego katkad i sam otvara oponentima prostor za razna domišljanja. Nije nedorečen upravo zato što ni kao naučnik ni kao kolumnista nije diplomatski vešt. Njegov teorijski napor se teško može politički instrumentalizovati. Premda je tumačenje sloma Jugoslavije danas ideološki vrlo upotrebljivo, ovo štivo ne može poslužiti ni „patriotima“ ni „izdajnicima“. Naprotiv, knjiga na produktivan način zbuñuje sve ostrašćene. Iz nje Bakić brehtovski poručuje: „U meni imate jednoga na koga ne možete računati“.

